

Décsy Eszter

Egy kiberfilmográfia első vázlata

A tudományos-fantasztikus irodalom és a nyomában némi fáziskéséssel fejlődésnek indult tudományos-fantasztikus filmművészet nagyon sokáig afféle „gyűjtőkategóriaként” működött, minden, a jövő technológiai és társadalmi kihívásaihoz kötődő témát (az idő- és űrutazásokkal, idegen lényekkel, más életformákkal, robotokkal, természeti katasztrófákkal, Földünk feltáruló „titkaival” kapcsolatos történeteket egyaránt) magába olvasztva.

Azután kb. húsz-huszonöt éve egyszer csak radikálisan elkezdett kettéválni a „tudományos-fantasztikus” és a *fantasy*irodalom és -film, visszamenőleg is „kettéosztva” az addig homogén hagyományt. Az „elképzelt világok” modern narratívájának ősförrását Tolkienben megtalálva, önálló életre kelt, és robbanásszerű fejlődésnek indult a tematikáját térben és időben is kiterjesztő *fantasy*, amely a közösségi kaland- és szerepjátékokkal új „platformot” is teremtett (jóval megelőzve a számítógépek valóban tömeges elterjedését).

Ezzel nagyjából egy időben azonban a tudományos-fantasztikus oldalon is elképesztő tematikai bővülés tanúi lehettünk azzal párhuzamosan, ahogyan a mesterséges-intelligencia-kutatások, az agykutatás, a genetikai beavatkozások és a számítógépes szimulációk világa rohamos fejlődésnek indult. Az új könyvek és filmek nagy száma miatt jó néhány évnek kellett eltelnie, hogy visszamenőleg is felismerhetővé váljon: a 60-as évek elején valami új született meg, amit az irodalom- és filmtörténet, ahogy szokta, emblematikus alkotásokhoz mint szakaszhatárhoz rendel.

Nagyjából egy időben történt szinte minden. Philip K. Dick *Álmodnak-e az androidok elektronikus báránnyakkal?* című, 1968-as regényét, amely a „biológiai ember” és a „mesterséges ember” közötti határokra kérdezett rá, Ridley Scott vitte vászonra 1982-ben, *Szárnyas fejedelemség* címmel. Ugyanebben az évben készült el Steven Lisberger *TRON* című filmje, amelyben egy videojáték „virtuális valóságával” keverednek a valóságos identitások, s végül 1984-ben jelent meg William Gibson alapműve, a *Neuromancer*, amely a hálózati világgal, a kibertérrel sajátos, „feloldódásszerű” kapcsolatba kerülő hőskön keresztül épített fel egy erősen disztópikus jövővizíót.

Gibson regényével (pontosabban már egy évvel korábban, Bruce Bethke 1983-ban megjelent *Cyberpunk* című novellájával) ölt testet és válik nagykorúvá és egyben elfogadottá – tíz-egynéhány évvel az internet forradalma előtt – a hálózattal szimbiózisba kerülő ember, a számítógépek által generált valóságot, az elme és a test újszerű összekapcsolódásának lehetőségeit firtató „cyberirodalom” és „kiberfilm”. Az úttörő „cyberpunk” (amely elsősorban sajátos világképe – „high tech, low life” – révén különül el a hasonló tematikájú művektől) mára már a sokkal átfogóbb „kiberművészet” egyik irányzatává „szelődött”.

Mind a kiberirodalom, mind a kiberfilm az információs korszak megkülönböztetetten izgalmas művészeti ága. Mindkettő alapvető filozófiai, antropológiai, társadalomelméleti kérdéseket vet fel és boncolgat, s ezeket a kérdéseket a műfaj népszerűsége

folytán olvasók és nézők százmilliói számára tudatosítja, tematizálja a közgondolkodást, és folyamatosan szállítva parázs viták és komoly párbeszéd kiindulási anyagát.

Noha egyes külföldi filmfesztiválokon már jó ideje önálló kategória a „kiberfilm”, a műfaj hatóköre, pontos értelmezése, típusai, esztétikája és világképe még formálódóban van. Az erről folyó viták egyelőre nem látványosak és nem szenvedélyesek, a szakirodalom esetleges, szórványos és szegényes, de a témakör népszerűsége és keveredése a tömegkultúra rokon területeivel (idesorolhatjuk az MMORPG játékokat, a hétköznapivá lett hálózati írástudást és az „augmentált valóságokat”) a közeljövőben várhatóan felértékeli a tisztázó diskurzusokat.

E majdani párbeszédet „könyvtárosi” oldalról megtámogatva, szükségesnek láttam tehát egy olyan filmográfia összeállítását, amely a tudományos-fantasztikus filmtermésen¹ belül elkülöníti az ún. kiberfilmeket.² Az elsőként az *Információs Társadalom* című folyóiratban közzétett filmográfia pusztán „béta-változatnak” tekinthető, számos hiányossággal küzd. Jelenleg alig több mint száz tételt tartalmaz, s ezek közül sokat nem is forgalmaztak Magyarországon, így ezeknek nincs magyar címük. A lista legtöbb tétele angol nyelvterületről származik, főleg az Egyesült Államokból, s noha jócskán képviseltetik magukat a japán filmek is, kevésbé ismertek voltak miatt a számuk feltehetően jóval nagyobb.

A lista bizonyosan bővíthető,³ de talán már jelenlegi állapotában is alkalmas arra, hogy vitát provokáljon a legfontosabb, elemzést igénylő kérdésekben. Milyen megfontolások alapján sorolunk egy filmet a „kiberfilm” kategóriájába? Milyen tematikai elemeknek kell feltétlenül jelen lenniük benne, és az előfordulások függvényében ezek milyen „alkategóriákat” definiálnak? Milyen motívumfolyamokat tudunk elkülöníteni, maga a filmnyelv milyen narratívákat jelenít meg, milyen dilemmákat vet fel, és milyen megoldásokat sugall? Mennyire egységes ez a hagyomány? Mi a dinamikája, milyen irányba halad? Hogyan viszonyuljunk ahhoz, hogy a kibertematika túlnyomórészt disztopikus jövőképhez kapcsolódik? És végül, de nem utolsósorban: Hol vannak a magyar alkotások? Miért nem érzékeny a magyar filmművészet erre a témára?

Évszám	Eredeti cím	Magyar cím	Rendező
1982	Android		Aaron Lipstadt
1982	Blade Runner	Szárnyas fejvadász	Ridley Scott
1982	TRON	Tron, avagy a számítógép lázadása	Steven Lisberger
1984	The Terminator	Terminátor – A halálosztó	James Cameron
1985	Brazil	Brazil	Terry Gilliam
1987	Not Quite Human		Steven Hilliard Stern
1987	Robo Cop	Robotzsaru	Paul Verhoeven
1988	Droid		Philip O'Toole

¹ http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_science_fiction_films

² A válogatáshoz elsősorban a *Filmvilág* című folyóiratot, a *Filmkatalógus* elnevezésű internetes magyar filmadatbázist és az IMDb-t használtam fel.

³ A decyseszter@hotmail.com címen köszönettel fogadok minden kiegészítést, javaslatot, szakirodalmi adatot, amelyet a filmográfia bővítéséhez fel tudnék használni.

Évszám	Eredeti cím	Magyar cím	Rendező
1988	Snatcher		Hideo Kojima
1989	Black Rain	Fekete eső	Ridley Scott
1989	Cyborg	Cyborg – A robotnő	Albert Pyun
1989	Not Quite Human 2		Eric Luke
1989	Quarantine		Charles Wilkinson
1989	Quarantene		Nico Hofmann
1990	Circuit's Edge		
1990	Cyberpunk		Marianne Trench
1990	Hardware		Richard Stanley
1990	Robo Cop 2	Robotzsaru 2.	Irvin Kershner
1990	Super Deform Snatcher		Hideo Kojima
1990	Total Recall	Az emlékmás	Paul Verhoeven
1991	964 Pinocchio		Shozin Fukui
1991	Bis ans Ende der Welt (Until the End of the World)	A világ végéig	Wim Wenders
1991	Terminator 2: Judgment Day	Terminátor 2. – Az ítélet napja	James Cameron
1992	Confessions d'un Barjo (Confessions of a Crap Artist)	Egy naiv művész vallomásai	Jérôme Boivin
1992	Freejack	Szabad préda	Geoff Murphy
1992	Snatcher CD-Romantic		Hideo Kojima
1992	Sneakers	Komputerkémek	Phil Alden Robinson
1992	The Lawnmower Man	A fűnyíró ember	Brett C. Leonard
1993	American Cyborg: Steel Warrior	Amerikai ciborg	Boaz Davidson
1993	Brave New Worlds: The Science Fiction Phenomenon		Paul Oremland
1993	Cyborg 2.	Cyborg 2. – Üvegárnyék	Michael Schroeder
1993	Demolition Man		Marco Brambilla
1993	Mandroid		Jack Ersgard
1993	Robo Cop 3.	Robotzsaru 3.	Fred Dekker
1994	Burn: Cycle		Eitan Arrusi
1994	Cyber Tracker	A menekülés	Richard Pepin
1994	Cyberteens in Love		Brett Dowler
1994	Cyborg Cop	Cyborg zsaru	Sam Firstenberg
1994	Policeratus		Hideo Kojima
1995	Cyber Tracker 2	A menekülés 2.	Richard Pepin
1995	Cyberjack	Cyberjack – Gyilkos a jövőből	Robert Lee Christopher Romero
1995	Cyberstalker		Michael Schroeder
1995	Cyborg 3: The Recycler	A Teremtő	Cam Eason
1995	Glacier		Cam Eason
1995	Hackers	Adatrablók	Iain Softley

Évszám	Eredeti cím	Magyar cím	Rendező
1995	Johnny Mnemonic	Johnny Mnemonic – A jövő szökevénye	Robert Longo
1995	Judge Dredd	Dredd bíró	Danny Cannon
1995	Kokaku kidotai (Ghost in the Shell)	Páncélba zárt szellem	Mamoru Oshii
1995	Screamers	Az elhagyott bolygó	Christian Duguay
1995	Strange Days	A halál napja	Kathryn Bigelow
1995	Terminal Justice	Klónsapda	Rick King
1995	The Android Affair	Szerelmes gépember	Richard Kletter
1995	Twelve Monkeys	12 majom	Terry Gilliam
1995	Virtuosity	Sid 6.7 – A tökéletes gyilkos	Brett C. Leonard
1996	Absolute Agression		J. Christian Ingvordsen
1996	Subliminal Seduction		Andrew Stevens
1996	Virtual Combat	Élő robotok	Andrew Stevens
1997	Abre los ojos (Open Your Eyes)	Nyisd ki a szemed!	Alejandro Amenábar
1997	Blade Runner		Joseph D. Kucan
1997	Cube	A kocka	Vincenzo Natali
1997	Nirvana	Nirvána	Gabriele Salvatores
1997	The Fifth Element	Az ötödik elem	Luc Besson
1998	Dark City	Sötét város	Alex Proyas
1999	Bicentennial Man	A kétszáz éves ember	Chris Columbus
1999	eXistenZ	eXistenZ – Az élet játék	David Cronenberg
1999	The Matrix	Mátrix	Andy Wachowski, Larry Wachowski
1999	The Thirteenth Floor	13. emelet	Joseph Rusnak
2000	Robo Cop 4.	Robotzsaru 4. – Sötét igazságszolg	Julian Grant
2000	The 6th day	A 6. napon	Roger Spottiswoode
2000	The Cell	A sejt	Tarsem Singh
2000	Xchange	Testesere	Allan Moyle
2001	Artificial Intelligence: AI	A. I. – Mesterséges értelem	Steven Spielberg
2001	Avalon	Avalon – Virtuális csapda	Mamoru Oshii
2001	Swordfish	Kardhal	Dominic Sena
2001	Vanilla Sky	Vanília égbolt	Cameron Crowe
2002	Equilibrium	Equilibrium – Gyilkos nyugalom	Kurt Wimmer
2002	Impostor	Imposztor	Gary Fleder
2002	Minority Report	Különvélemény	Steven Spielberg Andy Jones, Peter Chung, Takeshi Koike
2003	Animatrix	Animátrix	Nicolai Amter
2003	Avatar		Andrzej Sekula
2003	Cube 2: Hypercube	Kocka 2. – Hiperkocka	John Woo
2003	Paycheck	A felejtés bére	

Évszám	Eredeti cím	Magyar cím	Rendező
2003	Terminator 3: Rise of the Machines	Terminátor 3. – A gépek lázadása	Jonathan Mostow
2003	The Matrix Reloaded	Mátrix – Újratöltve	Andy Wachowski, Larry Wachowski
2003	The Matrix Revolution	Mátrix – Forradalmak	Andy Wachowski, Larry Wachowski
2004	Avatar		Jian Hong Kuo
2004	Cube Zero	Kocka 3. – Cube Zero	Ernie Barbarash
2004	I, Robot	Én, a robot	Alex Proyas
2004	Inosensu: Kokaku kidotai (Ghost in the Shell 2. – Innocence)	Páncélba zárt szellem 2. – Ártatlanság	Mamoru Oshii
2005	Sigma		Jesse Heffring
2006	A Scanner Darkly	Kamera által homályosan	Richard Linklater
2006	Paprika	Paprika	Satoshi Kon
2006	Saibogujiman kwenchana (I'm a Cyborg, But That's OK)	Cyborg vagyok, amúgy minden oké	Chan-wook Park
2007	Next	Next – A holnap a múlté	Lee Tamahori
2008	Babylon A.D.	Babylon A.D.	Mathieu Kassovitz
2008	Radio Free Albemuth		John Alan Simon
2008	Xenobites		Michael Fredianelli
2009	Avatar		James Cameron
2009	Screamers 2		Sheldon Wilson
2009	Terminator - Salvation	Terminátor – A megváltás	Joseph McGinty Mitchell

Galántai Zoltán

Székely Iván – Szabó Máté Dániel (szerk.): *Szabad adatok, védett adatok 2.*

2008, Információs Társadalomért Alapítvány

Egy adatvédelmi szakértők által 2006-ban összeállított és a 2016. év lehetséges adatvédelmi problémáit érzékletes történeteken keresztül bemutató kötetben, amelynek *Jelentés a felügyelt társadalomról* (A Report on the Surveillance Society) a címe, többek között egy Gareth nevű menedzserrel is olvashatunk, aki egy *call center*-ben dolgozik. A munkahelyén ugyanúgy készítenek időmérlegeket, mint egy évtizeddel korábban; emellett azonban egy évtizeddel korábban még nem létező módszerek, eljárások és gyakorlatok is jelen vannak. Például miután egyesek elkezdték az életrajzukban feltüntetni az egészségügyi adataikat, ekkorra ez ha *de jure* nem is, de *de facto* már elvárássá vált, és helyszíni nyál- és vizeletvizsgálatokat is szoktak alkalmazni az esetleges alkohol- vagy drogfogyasztók kiszűrésére. Természetesen – és ezt minden ironia nélkül írom – mindkettőt azért, hogy a cég alkalmazottai mindig egészségesek legyenek, mivel úgy tudják a legjobban elvégezni a munkájukat. És ez a megfontolás áll a mögött a gyakorlat mögött is, hogy nem nézik jó szemmel, ha valaki a szabadidejében olyan sérülésveszélyes sportokat űz, mint amilyen – mondjuk – a rögbi vagy a *mountain bike*. Mint ahogy egyes proaktív megoldásoknak is ugyanez a céljuk: a cég ezért kötött szerződést a helyi sportközponttal, amelynek a szolgáltatásait az alkalmazottak kedvezményesen vehetik igénybe. Cserébe viszont Gareth az RFID-technológiának köszönhetően percre kész információkkal rendelkezik arról, hogy ki mennyi időt szán az egészsége megőrzésére, és milyen sportokat űz, tehát szükség esetén el tud beszélgetni az érintettekkel az egészséges életvitelről.

Egy ilyen jövő számomra nem tűnik éppen vonzónak – és ezzel a *Szabad adatok, védett adatok 2.* című tanulmánykötet írásainak tanúbizonysága szerint nem vagyok egyedül, még akkor sem, ha mint majdnem mindennek, természetesen egy ilyen rendszernek is többféle (bár nem szükségképpen egyformán védhető) olvasata lehet. Michel Foucault francia filozófus mutat rá, hogy a modern állam a létrejöttét követően valamikor a 17. századtól kezdett – afféle „anatómiapolitikát” követve – beavatkozni az állampolgárok fizikai állapotába, és ehhez olyan intézményrendszert hozott létre, mint például a hadsereg (és a kaszárnya) meg a modern iskola, a 18. században pedig megjelent a szaporodáspolitikai is. Elvileg tehát miért is ne az lenne a fejlődés (vagy legalábbis a változás) egyik lehetséges iránya, hogy a munkáltató is beleszólhat olyan, az egészségünkkel kapcsolatos dolgokba, amelyekkel korábban nem foglalkozott – különösen akkor, ha ezzel mindenki jól jár?

A *Jelentés* (amelyre egyáltalán nem mellékesen Székely Iván, az itt ismertetendő könyv egyik szerkesztője hívta fel a figyelmemet) erre azt válaszolja, hogy a megfigyelés társadalma, amely felé a jelek szerint haladunk, „nem ördögi erők által kieszelt rosszindulatú cselszövés”, és „a legtöbb mögött jó vagy legalábbis semleges szándék

húzódik meg: a biztonságra, jólétre, egészségre, hatékonyságra, gyorsaságra és összehangoltságra való vágy”. Vagyis sokszor nem a szándékkal, hanem a kivitelezéssel van a gond, és aki meg akar ismerkedni a kérdés aktuális vetületeivel, az minden bizonnyal haszonnal forgathatja a *Szabad adatok, védett adatok 2.* című kötetet, különös tekintettel arra, hogy Gareth példája csak a kötet által tárgyalt témakör egyik felére jellemző, hiszen nemcsak az lehet kérdés, hogy valaki magánemberként milyen mértékig védheti meg a személyes adatait, hanem az is, hogy milyen mértékig férhet hozzá az állam által kezelt adatokhoz.

Vagyis a téma feldolgozásánál nagyon is indokolt bizonyos „adatkezelési” szempontú felfogást alkalmazni – akár azt is mondhatnánk, hogy az információs társadalom korában nehéz is ennél indokoltabbat találni, és ennek megfelelően a szóban forgó kötet is „két egymással szorosan összefüggő és egymást kiegészítő” területet fed le. Ezek „a személyes adatok kezelése és a közadatok megismerhetősége”, melyeket aztán a kötet szerzői az egyik vagy a másik, a jogi-szociológiai vagy a technológiai oldal felől közeledve mutatnak be. Ez már csak azért is szerencsés megoldás, mert – miként a kötet bevezetője fogalmaz – mind a személyes adatok védelme, mind a közadatok megismerhetősége multidiszciplináris megközelítést igényel: „mindkét tématerületnek vannak jogi-közigazgatási, szervezési és informatikai aspektusai”, tehát csak akkor kaphatunk képet az egészből, ha mindegyikkel foglalkozunk.

A kötet szerkesztői három kategóriába sorolták a közölt írásokat. Az első rész Az információs szabadság lehetőségei, esélyei címet viseli; a második rész témája az adatvédelem, privacyvédelem, a harmadiké pedig a személyes adatok védelmének technológiája.

Ennek megfelelően az első részben Majtényi László a „titkolózó jogállam”, Földes Ádám pedig az „üzleti titkok és az információs szabadság” problémáival foglalkozik, míg Szoboszlay Judit, Vissy Beatrix és Szigeti Tamás közös tanulmánya a Közérdekű adatok a világhálón címet viseli, és Galambos András a közérdekű adatok központi elektronikus jegyzékével és az egységes „közadatkereső” rendszerrel kapcsolatos kérdéseket ismerteti.

A második részben Szabó Máté, Székely Iván és Simon Éva az elektronikus személyazonosítás és ügyintézés adatvédelmi követelményeit vizsgálja, Simon Éva pedig egy másik tanulmányban azt elemzi, hogy milyen lehetőségei vannak az adatvédelmi hatásvizsgálatok bevezetésének Magyarországon. Vincze Bernadett írásának témája az adatvédelem a modern japán információs technológiában, Székely Iván pedig a Pozitív diszkrimináció és adatvédelem: a megoldások tipológiája címet adta a saját tanulmányának.

A harmadik részben Szili Dávid tollából olvashatunk egy áttekintést az „alkalmazásfüggetlen anonimizáló rendszerekről”; Gulyás Gábor György arról ír, hogy a „csevegőszolgáltatásokban” milyen lehetőségek vannak a privát szféra védelmére szerepalapú identitásmenedzsment alkalmazásával, Kóbor András, Schulcz Róbert és Gulyás Gábor György közös tanulmánya pedig azt taglalja, hogy mit tehetünk elektronikus levelezésünk biztonságáért. Gyöngyösi László írása az adatvédelem és a kvantuminformatika kapcsolatát vizsgálja.

Ami a szerzőket illeti, egyrészt ki kell emelnünk, hogy a legtöbb, a témával magas szinten foglalkozó hazai szakember szerepel a kötetben, és ez pozitívum még akkor is, ha ezek szerint az ilyen szakemberek sajnálatosan kevesen vannak. Másfelől pedig arra

is érdemes felfigyelni, hogy ezek a szakemberek a „jogi-szociológiai” vonulatot képviselik. A *Szabad adatok, védett adatok*. 1. kötetére is az volt a jellemző (miként most is), hogy az akár több évtizedes szakmai múlttal rendelkező szerzők mellett egyetemi hallgatók, doktori disszertációjukat készítő fiatal kutatók is tettek közzé benne tanulmányokat. Ami leginkább azért elgondolkoztató, mert adott esetben bármennyire színvonalas írásokról is van szó, ezek leginkább a harmadik, a személyes adatok védelmével és annak technológiájával foglalkozó részben kapnak helyet, miközben itt egyetlen, komoly múltat magáénak tudó kutató neve sem jelenik meg (ellentétben az első két résszel).

Ebből az a következtetés vonható le, hogy vagy egyáltalán nincsenek is ilyenek (és az elég nagy baj volna), vagy pedig a kötet szerkesztői nem találták meg őket (esetleg ők nem találták meg az utat a kötet szerkesztőihez), és ez sem éppen szerencsés dolog.

Hasonlóképpen, a témaválasztások mögött meghúzódó koncepció sem biztos, hogy a legszerencsésebb, az pedig egészen biztos, hogy legalábbis elképzelhetők lennének más megközelítések is. A három fentebb már említett témakörön belül valóban átfogó és informatív tanulmányokat olvashatunk, de a közeljövő potenciális kihívásairól – az autonóm ágensek által felvetett problémáktól a neurofarmakológiával összefüggő kérdésekig – még az említés szintjén sem esik szó (mint ahogy az első kötetben is pontosan ugyanez volt a helyzet). És bár érvelhetünk amellett, hogy kizárólag a már meglévő problémákkal kell foglalkozni, amelyekkel már a valós életben is találkozhatunk, és a fejlődést követve ráérünk majd akkor tanulmányozni a tudatmódosító szereknek a személyiségi jogokra gyakorolt hatását, amikor ezek is a mindennapjaink részévé válnak, szerintem legalább egy tanulmányt mindenképpen megértek volna az ilyen „határvidéktémák” is.

Hozzá kell tennem azonban az elmondottakhoz, hogy megítélésem szerint a *Szabad adatok, védett adatok* 2. című kötetnek a fenti bíráló megjegyzések ellenére is ott lenne a helye nem csupán a témával foglalkozó szakemberek keze ügyében, hanem mindenki másnak a könyvespolcán is, aki nem teljesen közömbös a mindannyiunkat nagyon is közelről érintő adatvédelmi problémák és az információszabadsággal kapcsolatos kérdések iránt.

Galántai Zoltán

Író, jövőkutató. Multidiszciplináris műszaki tudományokból (informatikai tudományok és filozófiai tudományok) szerzett PhD-t 2002-ben a BME-n. Kutatási területei a távoli jövő, a SETI, valamint a neuroesztétika egyes problémái. Tudományos és szépirodalmi könyvek mellett több science-fiction művet publikált; legutóbbi tudományos munkája: *Ha jövő, akkor viláágúr* (Almár Iván úrkutató-csillagással közösen, 2007).